

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

przygotowana przez dr hab. Alicję Minto, prof. UO

Autor rozprawy: **mgr Jakub Hartung-Wójciak**

Tytuł rozprawy: ***Związek obrazu ciała i symptomów odżywiania w grupie osób transpłciowych z uwzględnieniem spostrzeganego wsparcia społecznego oraz poczucia winy i wstydu***

Promotor: **dr hab. Beata Ziółkowska, prof. uczelni**

Promotor pomocniczy: **dr Magdalena Grabowska**

Dziedzina: **nauki społeczne**

Dyscyplina: **psychologia**

Recenzja sporządzona w postępowaniu o nadanie stopnia doktora

na podstawie art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r.

Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z późn. zm.)

Charakterystyka rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska autorstwa mgr Jakuba Hartunga-Wójciaka pt. „*Związek obrazu ciała i symptomów odżywiania w grupie osób transpłciowych z uwzględnieniem spostrzeganego wsparcia społecznego oraz poczucia winy i wstydu*” została przygotowana pod kierunkiem dr hab. Beaty Ziółkowskiej, prof. uczelni oraz dr Magdaleny Grabowskiej – promotora pomocniczego.

Praca poświęcona jest analizie zależności pomiędzy obrazem ciała, emocjami samoświadomościowymi, wsparciem społecznym oraz symptomami zaburzeń odżywiania w grupie osób transpłciowych.

Rozprawa podejmuje problematykę aktualną zarówno z perspektywy psychologii klinicznej, psychologii zdrowia, jak i współczesnych badań nad transpłciowością. Ze względu na znaczenie społeczne i naukowe podjętego zagadnienia oraz ograniczoną liczbę badań prowadzonych w tej populacji temat należy uznać za wartościowy i uzasadniony.

1. Ocena wyboru tematu

Na szczególne uznanie zasługuje wybór problematyki badawczej odnoszącej się do obrazu ciała oraz symptomów zaburzeń odżywiania w grupie osób transpłciowych. Jest to zagadnienie aktualne zarówno z perspektywy nauk psychologicznych, jak i praktyki klinicznej. W ostatnich latach obserwuje się wzrost zainteresowania uwarunkowaniami dobrostanu psychicznego osób transpłciowych, jednak nadal stosunkowo niewiele badań koncentruje się na mechanizmach odpowiedzialnych za kształtowanie obrazu własnego ciała i ich związku z zachowaniami żywieniowymi.

Za szczególnie interesujące należy uznać postawienie pytania o źródła negatywnego obrazu ciała w tej grupie. W przypadku osób transpłciowych niezadowolenie z własnego wyglądu może bowiem wynikać nie tylko z czynników powszechnie opisywanych w literaturze dotyczącej obrazu ciała, takich jak presja społeczna, internalizacja norm atrakcyjności czy porównania społeczne, lecz również z rozbieżności pomiędzy odczuwaną tożsamością płciową a cechami biologicznymi i wyglądem własnego ciała. Analiza tej specyficznej formy dyskomfortu psychicznego stwarza możliwość lepszego zrozumienia mechanizmów leżących u podstaw trudności doświadczanych przez osoby transpłciowe oraz stanowi wartościowy wkład w rozwój wiedzy dotyczącej psychologicznych konsekwencji niezgodności między płcią odczuwaną a płcią przypisaną przy urodzeniu.

Podjęta problematyka posiada również istotne znaczenie aplikacyjne, ponieważ uzyskane wyniki mogą przyczynić się do doskonalenia oddziaływań psychologicznych ukierunkowanych na poprawę obrazu ciała oraz ograniczanie ryzyka rozwoju zaburzeń odżywiania w tej grupie osób.

2. Ocena części teoretycznej

Część teoretyczna rozprawy została przygotowana starannie i świadczy o bardzo dobrej orientacji Autora w literaturze przedmiotu. Autor podejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z transpłciowością, tożsamością płciową, relacją pomiędzy płcią biologiczną (sex) a płcią społeczno-kulturową (gender), a także współczesnymi koncepcjami dotyczącymi różnorodności płci. Na podkreślenie zasługuje bogactwo wykorzystanej literatury oraz umiejętność przedstawienia różnych stanowisk obecnych w literaturze naukowej. Rozważania prowadzone są poprawnym językiem naukowym, a wykorzystany materiał źródłowy świadczy o dużej erudycji oraz dobrej znajomości współczesnych debat dotyczących transpłciowości, obrazu ciała i zaburzeń odżywiania.

Na pozytywną ocenę zasługuje również dążenie do przedstawienia analizowanej problematyki z różnych perspektyw teoretycznych. Autor nie ogranicza się do prezentacji jednego nurtu badawczego, lecz uwzględnia odmienne sposoby konceptualizacji płci, obrazu ciała, zaburzeń odżywiania, emocji samoświadomościowych oraz wsparcia społecznego. Dzięki temu czytelnik otrzymuje szeroki obraz współczesnego stanu wiedzy oraz może dostrzec złożoność analizowanej problematyki.

Jednocześnie właśnie rozległość części teoretycznej ujawnia jej podstawową słabość. Problem nie wynika z zakresu wykorzystanej literatury ani poziomu orientacji Autora w badanej problematyce, lecz ze sposobu organizacji prezentowanych treści. Autor znacznie częściej koncentruje się na referowaniu kolejnych teorii, definicji i wyników badań niż na ich syntezie oraz podporządkowaniu głównemu problemowi rozprawy. W rezultacie część teoretyczna stanowi obszerny i wartościowy przegląd literatury, jednak nie zawsze prowadzi do spójnego wyjaśnienia mechanizmów psychologicznych leżących u podstaw analizowanych zależności ani do jednoznacznego uzasadnienia przyjętego modelu badawczego i sformułowanych hipotez.

Konsekwencją takiej konstrukcji wywodu jest niewystarczająca selekcja prezentowanych treści pod kątem ich znaczenia dla głównego problemu badawczego. Zakres prezentowanych zagadnień nie zawsze odpowiada ich znaczeniu dla realizacji celów rozprawy. Stosunkowo dużo miejsca poświęcono zagadnieniom o charakterze definicyjnym, historycznym lub stanowiącym szerokie tło analizowanej problematyki. Wątpliwości budzi zwłaszcza obszerna prezentacja debat dotyczących sposobów definiowania płci, relacji pomiędzy płcią biologiczną i społeczno-kulturową oraz sporów związanych z ujmowaniem płci jako kategorii binarnej lub kontinuum. Choć zagadnienia te stanowią ważny kontekst dla problematyki transpłciowości, ich bezpośredni związek z analizą obrazu ciała i symptomów zaburzeń odżywiania nie został wystarczająco wyraźnie wykazany.

Rozdział poświęcony rozwojowi tożsamości płciowej należy do ważniejszych fragmentów części teoretycznej. Autor odwołuje się między innymi do teorii poznawczo-rozwojowej Kohlberga, teorii schematów płciowych Bem oraz teorii społecznego uczenia się Mischela. Omawiane koncepcje dobrze wyjaśniają proces nabywania ról płciowych, internalizacji norm społecznych oraz identyfikacji z wzorcami obserwowanymi w najbliższym otoczeniu. Zakres ich wyjaśniania odnosi się jednak przede wszystkim do rozwoju tożsamości zgodnej z płcią przypisaną przy urodzeniu, dlatego w ograniczonym stopniu pozwalają one zrozumieć mechanizmy kształtowania się tożsamości osób transpłciowych. Nie wyjaśniają bowiem, dlaczego u części osób rozwija się tożsamość płciowa odmienna od oczekiwanej na podstawie płci biologicznej oraz wzorców socjalizacyjnych obecnych w środowisku rodzinnym. Zabrakło zatem krytycznej refleksji nad ograniczeniami omawianych teorii oraz szerszego omówienia współczesnych koncepcji próbujących wyjaśnić rozwój tożsamości płciowej osób transpłciowych.

Podobna uwaga odnosi się do fragmentów poświęconych procesowi uświadamiania sobie własnej tożsamości płciowej oraz kolejnym etapom funkcjonowania osób transpłciowych. Autor przedstawia proces rozpoznawania niezgodności pomiędzy odczuwaną tożsamością płciową a płcią przypisaną przy urodzeniu, coming out oraz dalsze etapy rozwoju. Opis ten jest uporządkowany i dobrze udokumentowany literaturą, ma jednak przede wszystkim charakter deskryptywny. Znacznie mniej miejsca poświęcono mechanizmom biologicznym, psychologicznym i społecznym wyjaśniającym przebieg tego procesu. W efekcie czytelnik otrzymuje szczegółowy opis kolejnych etapów rozwoju tożsamości transpłciowej, natomiast w mniejszym stopniu poznaje mechanizmy leżące u ich podstaw.

Zastrzeżenia budzi również fragment poświęcony możliwości występowania utajonej lub nieświadomionej dysforii płciowej. Autor przywołuje to pojęcie jako jedno z możliwych wyjaśnień doświadczeń części osób transpłciowych, nie przedstawia jednak szerszej analizy badań empirycznych potwierdzających istnienie takiego zjawiska. W literaturze można znaleźć liczne opisy osób, które dopiero po latach interpretują wcześniejsze doświadczenia jako przejawy dysforii płciowej lub niezgodności płciowej. Nie jest jednak oczywiste, czy sytuacje te należy traktować jako dowód istnienia nieświadomionej dysforii płciowej, czy raczej jako przykład późniejszego rozpoznania i reinterpretacji własnych doświadczeń życiowych. W związku z tym zasadne wydaje się pytanie o status teoretyczny omawianego konstruktów oraz o badania empiryczne bezpośrednio potwierdzające możliwość występowania dysforii płciowej przeżywanej poza świadomością jednostki.

Najistotniejsza uwaga dotycząca części teoretycznej odnosi się do sposobu uzasadnienia modelu badawczego. Autor szczegółowo omawia liczne koncepcje dotyczące transpłciowości, obrazu ciała, wsparcia społecznego oraz emocji samoświadomościowych, jednak nie integruje ich w jeden spójny model wyjaśniający relacje pomiędzy analizowanymi zmiennymi. W kolejnych podrozdziałach uzasadniane są przede wszystkim poszczególne konstrukty psychologiczne, natomiast w znacznie mniejszym stopniu przedstawione zostają mechanizmy łączące je ze sobą. W rezultacie hipotezy sprawiają wrażenie uzasadnianych oddzielnie, a nie jako elementy jednego modelu teoretycznego.

Podobne zastrzeżenia odnoszą się do rozdziału poświęconego procesowi tranzycji. Autor szczegółowo omawia społeczne, medyczne i prawne aspekty tranzycji, przedstawiając kolejne etapy tego procesu oraz związane z nim uwarunkowania formalne. Rozważania są merytorycznie poprawne i stanowią wartościowe źródło wiedzy na temat funkcjonowania osób transpłciowych. W znacznie mniejszym stopniu koncentrują się jednak na psychologicznych konsekwencjach poszczególnych etapów tranzycji oraz ich znaczeniu dla obrazu ciała i symptomów zaburzeń odżywiania.

Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono również zagadnieniom, które wydają się szczególnie istotne dla wyjaśnienia analizowanych zależności. Dotyczy to przede wszystkim dysforii płciowej, euforii płciowej oraz zgodności płciowej (gender congruence), które wydają się stanowić podstawowe mechanizmy wyjaśniające zarówno pozytywny, jak i negatywny obraz własnego ciała. Szczególnie interesujące wydaje się pytanie, w jakim stopniu negatywny obraz ciała u osób transpłciowych wynika z niezadowolenia z wyglądu jako takiego, a w jakim jest konsekwencją rozbieżności pomiędzy odczuwaną tożsamością płciową a cechami własnego ciała lub sposobem postrzegania jednostki przez otoczenie społeczne. Mimo że zagadnienia te pozostają w bezpośrednim związku z problematyką rozprawy, zostały omówione jedynie w ograniczonym zakresie.

W rozdziale poświęconym obrazowi ciała Autor prezentuje liczne definicje tego konstruktów oraz przedstawia kolejne nurty badań nad obrazem ciała. Na pozytywną ocenę zasługuje próba ukazania różnych sposobów rozumienia tego pojęcia. Jednocześnie część rozważań jest nadmiernie skoncentrowana na historycznym rozwoju koncepcji obrazu ciała. Dotyczy to zwłaszcza rozbudowanego omówienia koncepcji psychoanalitycznych oraz

klasycznych badań Fishera. Choć odegrały one istotną rolę w rozwoju badań nad obrazem ciała, ich znaczenie dla wyjaśniania obrazu ciała osób transpłciowych oraz mechanizmów związanych z zaburzeniami odżywiania jest obecnie ograniczone. Znacznie większą wartość dla uzasadnienia problemu badawczego miałoby szersze uwzględnienie współczesnych modeli poznawczo-behawioralnych, społeczno-kulturowych oraz koncepcji opisujących relacje pomiędzy obrazem ciała, tożsamością płciową i dobrostanem psychicznym.

Wątpliwości budzi również sposób prezentacji niektórych koncepcji teoretycznych. W przypadku poznawczej koncepcji obrazu ciała Shontza Autor formułuje zastrzeżenie dotyczące zakresu konstruktu opisywanego przez tę teorię, wskazując na niejasność, czy odnosi się ona do obrazu ciała, czy do ciała jako takiego. Sama próba krytycznej analizy zasługuje na pozytywną ocenę, zabrakło jednak szerszego uzasadnienia przedstawionego stanowiska. Autor ogranicza się do sformułowania wątpliwości, nie wyjaśniając przesłanek, które do niej prowadzą, ani argumentów przemawiających za zaproponowaną interpretacją.

W rozważaniach dotyczących obrazu ciała stosunkowo niewiele miejsca poświęcono zagadnieniom związanym z Ja cielesnym, doświadczeniem własnej cielesności oraz rolą samowiedzy cielesnej w kształtowaniu tożsamości jednostki. Wydaje się to szczególnie istotne w kontekście transpłciowości, gdzie relacja pomiędzy poczuciem własnej tożsamości a doświadczeniem własnego ciała stanowi jeden z kluczowych aspektów funkcjonowania psychicznego.

Ograniczone miejsce zajmują także społeczno-kulturowe determinanty obrazu ciała. Autor omawia między innymi nieadekwatne oszacowanie rozmiarów własnego ciała jako percepcyjny aspekt obrazu ciała, natomiast w znacznie mniejszym stopniu analizuje znaczenie kulturowych standardów atrakcyjności, internalizacji norm dotyczących wyglądu oraz społecznych oczekiwań związanych z kobiecością i męskością. Tymczasem współczesne badania wskazują, że negatywny obraz własnego ciała nie musi wynikać z błędnej percepcji jego rozmiarów, lecz często stanowi konsekwencję porównywania własnego wyglądu z kulturowo promowanymi wzorcami atrakcyjności.

Również sposób dokumentowania części omawianych koncepcji i zjawisk wymaga uzupełnienia. W kilku miejscach Autor odwołuje się do badaczy, którzy wykorzystywali lub opisywali określone zjawiska, nie wskazując jednocześnie ich pierwotnych twórców. Dotyczy to między innymi efektu „piękne = dobre”, którego klasyczne ujęcie przedstawili Dion, Berscheid i Walster (1972), a także niektórych koncepcji ewolucyjnych, z teorią socjobiologiczną Bussa włącznie. Choć korzystanie z opracowań wtórnych jest uzasadnione, w rozprawie doktorskiej pożądane byłoby częstsze odwoływanie się do źródeł pierwotnych, zwłaszcza w odniesieniu do klasycznych koncepcji stanowiących fundament współczesnych modeli teoretycznych.

Z perspektywy problemu badawczego większą wartość miałoby silniejsze skoncentrowanie uwagi na współczesnych determinantach obrazu ciała oraz mechanizmach psychologicznych wyjaśniających związki pomiędzy transpłciowością, obrazem ciała i symptomami zaburzeń odżywiania, zwłaszcza roli społeczno-kulturowych standardów atrakcyjności, procesów porównań społecznych, relacji pomiędzy obrazem ciała a tożsamością płciową oraz znaczenia

dysforii płciowej, euforii płciowej i zgodności płciowej dla kształtowania stosunku jednostki do własnego ciała.

W relacji do problemu badawczego większą wartość miałoby silniejsze wyeksponowanie współczesnych determinant obrazu ciała oraz mechanizmów psychologicznych wyjaśniających związki pomiędzy transpłciowością, obrazem ciała i symptomami zaburzeń odżywiania. Dotyczy to przede wszystkim roli społeczno-kulturowych standardów atrakcyjności, procesów porównań społecznych, relacji pomiędzy obrazem ciała a tożsamością płciową, a także znaczenia dysforii płciowej, euforii płciowej i zgodności płciowej dla kształtowania stosunku jednostki do własnego ciała.

Sposobu omawiania wyników części cytowanych badań najczęściej polega na przedstawieniu uzyskanych rezultatów, natomiast w mniejszym stopniu podejmuje próbę ich krytycznej interpretacji oraz analizy ograniczeń metodologicznych. Przykładem mogą być badania dotyczące zmian obrazu ciała w cyklu życia, wskazujące na wzrost satysfakcji z ciała u kobiet po 60. roku życia przy jednoczesnym jej spadku u mężczyzn. Autor ogranicza się do przedstawienia uzyskanych wyników, nie odnosząc się do pytania, czy obserwowane różnice mają charakter rozwojowy, czy też odzwierciedlają specyfikę różnych pokoleń funkcjonujących w odmiennych realiach społeczno-kulturowych. Warto byłoby również uwzględnić możliwość zmiany kryteriów oceny własnego ciała wraz z wiekiem. W późnej dorosłości znaczenie atrakcyjności fizycznej często ustępuje miejsca takim aspektom funkcjonowania organizmu, jak sprawność, samodzielność, zdrowie czy wydolność, co może prowadzić do odmiennego rozumienia satysfakcji z własnego ciała niż w okresie młodości.

Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono wielowymiarowemu charakterowi obrazu ciała. Autor koncentruje się przede wszystkim na wyglądzie zewnętrznym oraz ocenie poszczególnych części ciała, natomiast w ograniczonym zakresie odnosi się do takich aspektów, jak sprawność, siła, wydolność, zdrowie czy funkcjonalność organizmu. Tymczasem współczesne ujęcia obrazu ciała podkreślają, że obejmuje on nie tylko ocenę wyglądu, lecz także sposób doświadczania własnego ciała oraz jego znaczenie dla funkcjonowania psychicznego i jakości życia. Kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia w kontekście badań własnych, ponieważ zastosowana Skala Oceny Ciała (Body Esteem Scale) uwzględnia również funkcjonalne aspekty stosunku do własnego ciała. W konsekwencji zakres teoretycznego omówienia obrazu ciała nie w pełni odpowiada zakresowi jego operacjonalizacji przyjętej w części empirycznej.

W dalszej części rozprawy Autor przechodzi do problematyki symptomów zaburzeń odżywiania i nieuporządkowanego jedzenia. Rozważania rozpoczyna od omówienia odżywiania jako procesu fizjologicznego, psychologicznego i społeczno-kulturowego. Następnie odwołuje się do teorii potrzeb Masłowa, przedstawiając jedzenie jako sposób realizacji potrzeb fizjologicznych oraz regulator emocji, by w dalszej kolejności omówić psychoanalityczne koncepcje dotyczące znaczenia karmienia dla rozwoju relacji interpersonalnych. Przedstawione treści są poprawne merytorycznie, jednak nie zawsze jest jasne, w jaki sposób przyczyniają się do wyjaśnienia symptomów zaburzeń odżywiania u osób transpłciowych. W rezultacie część rozważań sprawia wrażenie ogólnego wprowadzenia

do psychologii jedzenia, którego związek z zasadniczym problemem rozprawy pozostaje ograniczony.

W rozdziale poświęconym biologicznym regulatorom zachowań żywieniowych, Autor omawia między innymi rolę leptyny, greliny, nikotyny, amfetaminy oraz wybrane konsekwencje zdrowotne terapii hormonalnej stosowanej w procesie tranzykcji, takie jak insulinooporność, cukrzyca, choroby sercowo-naczyniowe czy zmiany w obrębie tkanki kostnej. Ponieważ Autor nie analizuje biologicznych ani medycznych wskaźników funkcjonowania organizmu, omawiane zagadnienia nie odgrywają istotnej roli ani przy formułowaniu hipotez badawczych, ani podczas interpretacji uzyskanych wyników.

Kolejny podrozdział poświęcono regulatorom zachowań żywieniowych związanym z czynnościami psychicznymi. Autor odwołuje się między innymi do teorii czynności Tomaszewskiego. Wybór tej koncepcji można uznać za interesujący z perspektywy psychologii regulacji zachowania, jednak nie wyjaśniono dostatecznie jej znaczenia dla obrazu ciała i symptomów zaburzeń odżywiania u osób transpłciowych. Jednocześnie, mimo wskazania potencjalnej roli dysforii płciowej, internalizowanej transfobii, doświadczeń dyskryminacji i stresu mniejszościowego, zabrakło szerszego odniesienia do badań empirycznych dokumentujących skalę tych zjawisk oraz ich znaczenie dla funkcjonowania psychicznego i zachowań żywieniowych osób transpłciowych.

W dalszych podrozdziałach, poświęconych ontogenetycznym oraz społeczno-kulturowym regulatorom odżywiania, Autor omawia okresy rozwojowe, kryzysy rozwojowe, zjawisko healthismu, relacje rodzinne i rówieśnicze, dostępność żywności, przekazy medialne oraz działania marketingowe. Są to niewątpliwie czynniki mogące wpływać na zachowania żywieniowe, jednak ich znaczenie dla problemu badawczego zostało przedstawione przede wszystkim w sposób opisowy. W mniejszym stopniu podjęto próbę wyjaśnienia mechanizmów psychologicznych, za pośrednictwem których czynniki te mogą prowadzić do rozwoju symptomów zaburzeń odżywiania, zwłaszcza u osób transpłciowych. W konsekwencji również te fragmenty mają przede wszystkim charakter przegląadowy i jedynie częściowo uzasadniają przyjęty model badawczy.

Prezentacja problematyki stylów jedzenia, odwołuje się przede wszystkim do opracowań wtórnych, podczas gdy stosunkowo rzadko wykorzystuje źródła pierwotne oraz publikacje autorów będących twórcami omawianych koncepcji. Dotyczy to między innymi problematyki zewnętrznego stylu jedzenia. Tymczasem współczesne badania nad stylami jedzenia w dużej mierze opierają się na modelu van Striena i współpracowników, który wyróżnia trzy podstawowe style jedzenia: restrykcyjny, emocjonalny oraz zewnętrzny. W tym ujęciu zewnętrzny styl jedzenia oznacza tendencję do spożywania pokarmów pod wpływem bodźców zewnętrznych, takich jak wygląd, zapach czy dostępność jedzenia, niezależnie od aktualnego poziomu głodu fizjologicznego. Biorąc pod uwagę znaczenie tej koncepcji dla współczesnych badań nad zachowaniami żywieniowymi, zasadne wydaje się szersze wykorzystanie literatury źródłowej związanej z tym modelem.

Podobna uwaga dotyczy omówienia restrykcji żywieniowych jako czynnika związanego z rozwojem zaburzeń odżywiania. Również w tym przypadku Autor odwołuje się przede

wszystkim do opracowań wtórnych, poświęcając stosunkowo niewiele miejsca klasycznym modelom teoretycznym wyjaśniającym zależności pomiędzy obrazem ciała, restrykcjami żywieniowymi i symptomami zaburzeń odżywiania. Dotyczy to przede wszystkim teorii hamowanego jedzenia Hermana i Polivy, która pozostaje jednym z najbardziej wpływowych modeli wyjaśniających paradoks restrykcyjnych diet oraz ich związek z zaburzeniami odżywiania. Z perspektywy problematyki rozprawy teoria ta wydaje się szczególnie istotna, ponieważ opisuje mechanizmy łączące niezadowolenie z własnego ciała, kontrolę jedzenia oraz występowanie nieadaptacyjnych zachowań żywieniowych.

W podrozdziale poświęconym symptomatologii zaburzeń odżywiania Autor odwołuje się przede wszystkim do klasyfikacji ICD-11. Zasadne wydaje się równoczesne uwzględnienie kryteriów diagnostycznych DSM-5-TR, które stanowią jeden z podstawowych systemów klasyfikacyjnych wykorzystywanych we współczesnych badaniach psychologicznych nad zaburzeniami odżywiania. Dotyczy to między innymi sposobu definiowania kryterium niskiej masy ciała w jadłowstręcie psychicznym. W przeciwieństwie do wcześniejszych klasyfikacji DSM aktualna klasyfikacja DSM-5-TR nie odwołuje się do sztywno określonego progu masy ciała, lecz posługuje się pojęciem „znacząco niskiej masy ciała”, której ocena wymaga uwzględnienia wieku, płci, przebiegu rozwoju oraz kontekstu klinicznego. Uwzględnienie obu systemów klasyfikacyjnych pozwoliłoby pełniej przedstawić współczesny sposób rozumienia jadłowstrętu psychicznego.

Zastrzeżenia budzi również sposób opisywania zaburzonego obrazu ciała w jadłowstręcie psychicznym. Autor posługuje się pojęciem zaburzonej percepcji ciała, podczas gdy współczesne badania coraz częściej wskazują, że trudności charakterystyczne dla anoreksji wynikają przede wszystkim z poznawczej interpretacji własnego wyglądu, utrwalonych przekonań dotyczących własnego ciała oraz jego emocjonalnej oceny, a nie z zaburzeń samego procesu percepcji. Bardziej adekwatne byłoby zatem odwołanie się do pojęcia zaburzonego obrazu ciała lub zniekształceń poznawczych dotyczących własnej cielesności.

Sposób interpretacji danych dotyczących częstości występowania zaburzeń odżywiania u osób transpłciowych, może wprowadzać czytelnika w błąd. Autor, odwołując się do danych pochodzących z bazy IBM MarketScan, formułuje wnioski sugerujące większe rozpowszechnienie zarówno jadłowstrętu psychicznego, jak i bulimii psychicznej w tej grupie niż w populacji ogólnej. Wnioski te wymagają jednak większej ostrożności. Dane pochodzące z pojedynczej bazy administracyjnej odnoszą się przede wszystkim do częstości rozpoznań w analizowanej populacji i nie stanowią wystarczającej podstawy do formułowania ogólnych wniosków epidemiologicznych. Formułowanie takich wniosków wymagałoby odniesienia do wyników badań prowadzonych w innych populacjach oraz do przeglądów systematycznych i metaanaliz.

Pozytywnie należy natomiast ocenić przedstawienie podstawowych różnic pomiędzy bulimią psychiczną a zespołem napadowego objadania się oraz trafne wskazanie, że otyłość nie jest klasyfikowana jako zaburzenie odżywiania. Warto byłoby jednak uzupełnić ten fragment o krótkie omówienie współczesnej dyskusji dotyczącej relacji pomiędzy otyłością a

zaburzeniami odżywiania. W ostatnich latach coraz częściej podkreśla się bowiem istnienie wspólnych mechanizmów psychologicznych i behawioralnych leżących u podłoża części przypadków otyłości oraz zaburzeń odżywiania. Dotyczy to między innymi napadów objadania się, utraty kontroli nad jedzeniem, jedzenia emocjonalnego, podwyższonej impulsywności oraz uzależnieniowych wzorców spożywania żywności. Choć współczesne klasyfikacje diagnostyczne nadal nie zaliczają otyłości do zaburzeń odżywiania, uwzględnienie tej dyskusji pozwoliłoby pełniej przedstawić aktualny stan wiedzy oraz lepiej ukazać złożoność relacji pomiędzy otyłością a zaburzeniami zachowań żywieniowych.

Rozdział poświęcony poczuciu winy i wstydu prezentuje liczne ujęcia teoretyczne obu konstruktów, omawia ich klasyfikacje oraz przedstawia wybrane modele wyjaśniające genezę emocji samoświadomościowych. Podobnie jak we wcześniejszych rozdziałach widoczna jest jednak tendencja do szerokiego referowania kolejnych koncepcji teoretycznych przy jednoczesnym ograniczonym wykorzystaniu ich do budowania własnego modelu badawczego.

Zabrakło przede wszystkim wyraźnej syntezy prezentowanych stanowisk. Autor przedstawia różne sposoby rozumienia poczucia winy i wstydu, nie wskazuje jednak jednoznacznie, którą z prezentowanych conceptualizacji przyjmuje jako podstawę własnych badań ani jakie argumenty przemawiają za dokonaniem wyboru. Tym samym nie uzasadnia, dlaczego właśnie ta conceptualizacja została wykorzystana do budowy przyjętego modelu badawczego.

Widoczne jest również zachwianie proporcji pomiędzy poszczególnymi częściami rozdziału. Autor poświęca stosunkowo dużo miejsca ogólnym klasyfikacjom emocji samoświadomościowych, kolejnym modelom teoretycznym oraz ich rozwojowi w cyklu życia, natomiast zagadnienia mające bezpośrednie znaczenie dla problematyki rozprawy zostały omówione znacznie bardziej skrótowo. Dotyczy to przede wszystkim relacji pomiędzy poczuciem winy, wstydem i obrazem ciała. Właśnie ten fragment, stanowiący bezpośrednie uzasadnienie doboru zmiennych analizowanych w badaniach własnych, zasługiwał na znacznie szersze opracowanie.

Konstrukt body shame oraz teoria rozbieżności Ja Higginsa są koncepcjami bezpośrednio związanymi z problematyką obrazu ciała i zaburzeń odżywiania, jednak zostały przedstawione stosunkowo zwięźle. Jednocześnie zabrakło szerszego odniesienia do badań prowadzonych wśród osób transpłciowych. Jeżeli badań dotyczących związków pomiędzy poczuciem winy, wstydem, obrazem ciała i zaburzeniami odżywiania u osób transpłciowych jest niewiele, warto byłoby wyraźnie to zaznaczyć i potraktować jako jedną z głównych przesłanek uzasadniających potrzebę przeprowadzenia badań własnych.

Końcowa część rozdziału zawiera przegląd badań wskazujących na znaczenie emocji samoświadomościowych w różnych obszarach psychologii, między innymi w psychologii klinicznej, sądowej oraz badaniach nad zaburzeniami osobowości. Przegląd ten potwierdza szerokie znaczenie poczucia winy i wstydu dla funkcjonowania psychicznego człowieka, nie prowadzi jednak do wyraźnego powiązania przedstawionych wyników z problematyką rozprawy. Rozdział zyskałby na wartości, gdyby zakończono go syntetycznym podsumowaniem wskazującym, jakie znaczenie mają przedstawione modele i wyniki badań

dla wyjaśnienia zależności pomiędzy obrazem ciała, poczuciem winy, wstydem i symptomami zaburzeń odżywiania u osób transpłciowych oraz w jaki sposób uzasadniają przyjęty model badawczy.

w rozdziale poświęconym wsparciu społecznemu, Autor opiera wywód przede wszystkim na opracowaniach polskich autorów, które stanowią wartościowe źródło wiedzy i dobrze porządkują współczesne rozumienie problematyki wsparcia społecznego. Stosunkowo rzadko odwołuje się jednak do prac autorów, którzy stworzyli lub w istotny sposób rozwinęli omawiane konstrukty psychologiczne.

Dotyczy to między innymi poczucia koherencji, którego znaczenie dla funkcjonowania człowieka oraz efektywnego wykorzystywania zasobów środowiskowych, w tym wsparcia społecznego, zostało opisane przez Aarona Antonovsky'ego w ramach koncepcji salutogenezy. Podobna sytuacja dotyczy problematyki wsparcia spostrzeganego. Autor trafnie wskazuje, że przekonanie o dostępności wsparcia stanowi lepszy predyktor dobrostanu psychicznego i skuteczności radzenia sobie ze stresem niż samo wsparcie otrzymywane. Są to jednak zagadnienia stanowiące jeden z głównych nurtów badań nad wsparciem społecznym, rozwijanych między innymi przez Krzysztofa Kaniastego. Częstsze odwoływanie się do źródeł pierwotnych oraz autorów będących twórcami omawianych koncepcji pozwoliłoby pełniej przedstawić genezę analizowanych konstruktów oraz lepiej osadzić rozważania w klasycznej i współczesnej literaturze przedmiotu.

Przedstawione uwagi prowadzą do bardziej ogólnej refleksji dotyczącej konstrukcji części teoretycznej rozprawy. Autor wykazuje bardzo dobrą orientację w literaturze przedmiotu oraz zgromadził obszerny materiał teoretyczny dotyczący transpłciowości, obrazu ciała, zaburzeń odżywiania, poczucia winy, wstydu i wsparcia społecznego. Problem nie dotyczy zatem zakresu wykorzystanej literatury, lecz sposobu jej selekcji, organizacji oraz podporządkowania głównemu problemowi badawczemu. Najistotniejsza uwaga odnosi się do sposobu uzasadnienia modelu badawczego. Poszczególne konstrukty psychologiczne zostały omówione z dużą starannością, jednak nie zostały zintegrowane w jeden spójny model wyjaśniający relacje pomiędzy analizowanymi zmiennymi. W rezultacie hipotezy sprawiają wrażenie uzasadnianych oddzielnie, a nie jako elementy jednego modelu teoretycznego.

Nie zmienia to ogólnie pozytywnej oceny tej części rozprawy. Uwzględnienie przedstawionych uwag mogłoby istotnie zwiększyć wartość publikacji przygotowywanych na podstawie zaprezentowanych badań poprzez silniejsze wyeksponowanie mechanizmów psychologicznych oraz wyraźniejsze powiązanie prezentowanych teorii z przyjętym modelem badawczym i interpretacją uzyskanych wyników.

3. Część badawcza

Część empiryczna rozprawy obejmuje szeroki zakres analiz statystycznych, których celem była weryfikacja przyjętego modelu badawczego. Na pozytywną ocenę zasługuje przede wszystkim pozyskanie stosunkowo licznej próby osób transpłciowych, co – ze względu na specyfikę badanej populacji – należy uznać za istotne osiągnięcie organizacyjne i

metodologiczne. Warto również podkreślić próbę wyjaśnienia złożonych zależności pomiędzy obrazem ciała, emocjami samoświadomościowymi, wsparciem społecznym i symptomami zaburzeń odżywiania. Jednocześnie sposób konstrukcji modelu badawczego oraz jego weryfikacji rodzi szereg pytań metodologicznych wymagających komentarza.

Nie jest jasne, dlaczego większość hipotez badawczych sformułowano jako hipotezy niekierunkowe. Przegląd literatury przedstawiony w części teoretycznej jest bardzo obszerny i w wielu przypadkach prowadzi do jednoznacznych wniosków dotyczących oczekiwanego kierunku analizowanych zależności. Tym samym uzasadnia formułowanie hipotez kierunkowych, a nie jedynie zakładających istnienie związku pomiędzy analizowanymi zmiennymi. Nadanie hipotezom kierunkowego charakteru lepiej odzwierciedlałoby stopień zaawansowania przedstawionych rozważań teoretycznych oraz silniej wiązałoby przegląd literatury z badaniami własnymi.

Niejasna jest również konstrukcja hipotezy 7, zakładającej istnienie związku pomiędzy typem transpłciowości a etapem tranzycji. Obie zmienne mają charakter kategorialny, jednak z perspektywy głównego problemu badawczego nie jest oczywiste, jakie znaczenie ma weryfikacja tej zależności dla wyjaśnienia obrazu ciała i symptomów zaburzeń odżywiania. Bardziej uzasadnione wydawałoby się sformułowanie hipotez dotyczących różnic w analizowanych zmiennych psychologicznych pomiędzy osobami reprezentującymi różne typy transpłciowości lub znajdującymi się na odmiennych etapach tranzycji.

Na doprecyzowanie zasługuje również sposób konceptualizacji zmiennej określonej jako „zadowolenie z obrazu ciała”. W części teoretycznej Autor przedstawia obraz ciała jako wielowymiarowy konstrukt obejmujący komponenty poznawcze, emocjonalne i behawioralne oraz szeroko omawia mechanizmy psychologiczne związane z jego kształtowaniem, takie jak porównania społeczne, internalizacja standardów atrakcyjności czy wpływ czynników społeczno-kulturowych. Jednocześnie w badaniach własnych zastosowano Skalę Oceny Ciała (Body Esteem Scale), która – zgodnie z założeniami jej autorów – służy ocenie stosunku jednostki do własnego ciała oraz jego poszczególnych cech i właściwości, obejmując między innymi ocenę wyglądu wybranych części ciała, siły, sprawności, wydolności czy aktywności seksualnej. Nie wyjaśniono jednak, w jaki sposób zakres pomiaru realizowanego za pomocą skali BES odnosi się do szerokiej konceptualizacji obrazu ciała przedstawionej w części teoretycznej. W rezultacie nie jest jasne, czy wynik uzyskany za pomocą tego narzędzia traktowany jest jako wskaźnik całego konstrukt obrazu ciała, czy jedynie jego komponentu ewaluacyjnego. Kwestia ta ma istotne znaczenie dla spójności modelu badawczego oraz interpretacji uzyskanych wyników.

Podobne zastrzeżenie dotyczy wyboru Testu Emocji Samoświadomościowych TOSCA do pomiaru poczucia winy i wstydu. Narzędzie to służy do oceny względnie trwałej skłonności do przeżywania poczucia winy lub wstydu w różnych sytuacjach życiowych. Tymczasem w części teoretycznej rozważania koncentrują się przede wszystkim na psychologicznych konsekwencjach transpłciowości, dysforii płciowej oraz wizerunku ciała, wielokrotnie odwołując się do emocji związanych z własnym ciałem, w tym do konstruktu body shame. Zabrakło uzasadnienia, dlaczego zdecydowano się na pomiar względnie trwałej skłonności do

przeżywania tych emocji, zamiast oceny emocji odnoszących się bezpośrednio do własnego ciała lub doświadczeń związanych z transpłciowością.

Doprecyzowania wymagałyby przesłanki, na podstawie których dokonano doboru zmiennych kontrolnych uwzględnionych w modelu badawczym. Autor zdecydował się kontrolować wiek oraz miejsce zamieszkania, nie przedstawiając jednocześnie uzasadnienia dla pominięcia innych zmiennych, które – zgodnie z dotychczasowym stanem wiedzy – wykazują istotny związek zarówno z oceną własnego ciała, jak i symptomami zaburzeń odżywiania. Dotyczy to przede wszystkim wskaźnika masy ciała (BMI), który należy do najczęściej uwzględnianych zmiennych kontrolnych w badaniach nad wizerunkiem ciała i zaburzeniami odżywiania.

Zasadne wydaje się także uwzględnienie aktualnej oraz pożądanej masy ciała. Różnica pomiędzy tymi wartościami stanowi jeden z klasycznych wskaźników rozbieżności pomiędzy Ja realnym i Ja idealnym, a tym samym pośrednią miarę niezadowolenia z własnego ciała. Zmienna ta pozostaje w bezpośrednim związku z problematyką obrazu (wizerunku) ciała oraz zachowań charakterystycznych dla zaburzeń odżywiania, dlatego jej pominięcie również wymaga uzasadnienia.

Można było ponadto uwzględnić status pozostawania w związku, który w badaniach nad funkcjonowaniem osób transpłciowych bywa wiązany z poziomem wsparcia społecznego, dobrostanem psychicznym oraz obrazem własnego ciała. Nie oznacza to, że zmienna ta powinna zostać obligatoryjnie włączona do modelu, jednak warto byłoby wyjaśnić kryteria doboru zmiennych kontrolnych oraz odnieść je do wyników wcześniejszych badań.

Opis procedury rekrutacji uczestników jest zbyt lakoniczny. Autor informuje, że badania przeprowadzono z wykorzystaniem ankiety internetowej, nie przedstawia jednak, w jaki sposób dotarto do osób badanych. W przypadku badań prowadzonych wśród osób transpłciowych informacja ta ma szczególne znaczenie, ponieważ sposób rekrutacji wpływa na ocenę charakteru próby oraz możliwości uogólniania uzyskanych wyników. Warto byłoby zatem wskazać, czy uczestnicy byli rekrutowani za pośrednictwem poradni seksuologicznych, organizacji zrzeszających osoby transpłciowe, grup wsparcia, mediów społecznościowych czy innych kanałów.

Autor informuje również o wykluczeniu z analiz osób nietranspłciowych, nie podając jednak liczby odrzuconych kwestionariuszy. Informacja ta stanowi istotny element charakterystyki próby badawczej i pozwala czytelnikowi ocenić przebieg procesu kwalifikacji uczestników do badań.

Nie wyjaśniono jednocześnie przyczyn rezygnacji z uwzględnienia grupy kontrolnej osób cisplciowych. Oczywiście badanie zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi wyłącznie w grupie osób transpłciowych jest metodologicznie dopuszczalne, jednak brak grupy porównawczej ogranicza możliwość odniesienia uzyskanych wyników do populacji ogólnej oraz ocenę, w jakim stopniu obserwowane zależności mają charakter specyficzny dla badanej grupy. Warto byłoby odnieść się do tego ograniczenia zarówno w opisie metodologii, jak i w dyskusji wyników.

Opis wyników wymaga większej precyzji interpretacyjnej. Na stronach 163–164 Autor wielokrotnie posługuje się określeniami „niski”, „umiarkowany” oraz „wysoki” poziom analizowanych zmiennych, nie wskazując jednak układu odniesienia, względem którego dokonuje tych ocen. Nie jest jasne, czy interpretacja opiera się na normach opracowanych dla zastosowanych narzędzi, rozkładzie wyników uzyskanych w badanej próbie, czy też na arbitralnym odniesieniu do zakresu możliwych wyników skali.

Kwestia ta ma istotne znaczenie dla prawidłowej interpretacji uzyskanych rezultatów. Określenia takie jak „niski”, „umiarkowany” czy „wysoki” mają wartość informacyjną wyłącznie wtedy, gdy wiadomo, do jakiego punktu odniesienia się odnoszą. W przeciwnym razie czytelnik nie ma możliwości oceny, czy uzyskane wyniki rzeczywiście odbiegają od wartości typowych dla populacji, czy jedynie mieszczą się w środkowej części zakresu możliwych do uzyskania wyników.

Interpretacja wyników dotyczących weryfikacji pierwszej hipotezy wymaga doprecyzowania. Autor stwierdza, że hipoteza została potwierdzona jedynie częściowo, nie wyjaśniając jednak, z czego wynika taka kwalifikacja. Z treści hipotezy wynika jedynie założenie istnienia związku pomiędzy analizowanymi zmiennymi, bez określenia jego kierunku ani siły. Jeżeli zatem uzyskano istotny statystycznie związek pomiędzy badanymi zmiennymi, nie jest jasne, dlaczego hipotezę uznano za potwierdzoną jedynie częściowo. Ocena stopnia potwierdzenia hipotezy powinna pozostawać w bezpośrednim związku z jej treścią, a nie z wielkością uzyskanego współczynnika korelacji, o ile wcześniej nie określono oczekiwanej siły analizowanej zależności.

Weryfikując hipotezę II, Autor porównał kobiety i mężczyzn pod względem wyniku ogólnego Skali Oceny Ciała, wykorzystując test t-Studenta. Jednocześnie etap tranzykcji analizowany był początkowo w kategoriach zależności, mimo że jest zmienną kategorialną. Problem ten dotyczy także dalszych analiz.

Poważniejsze zastrzeżenia budzą jednak porównania kobiet i mężczyzn z wykorzystaniem wyniku ogólnego Skali Oceny Ciała (Body Esteem Scale – BES). Narzędzie to posiada odrębne klucze dla kobiet i mężczyzn, a poszczególne podskale tworzone są z różnych zestawów pozycji odnoszących się do częściowo odmiennych aspektów stosunku do własnego ciała. U kobiet oceniane są między innymi atrakcyjność seksualna, kontrola wagi i kondycja fizyczna, natomiast u mężczyzn atrakcyjność fizyczna, siła ciała i kondycja fizyczna.

Jeżeli wynik ogólny został obliczony jako suma wszystkich 35 pozycji kwestionariusza, sposób ten pozostaje niezgodny z zasadami obliczania wyników przewidzianymi przez autorów narzędzia oraz jego polską adaptację. Jeżeli natomiast wynik obliczono zgodnie z odrębnymi kluczami dla kobiet i mężczyzn, porównywaniu poddano konstrukty o częściowo odmiennej treści psychologicznej. Nawet przeliczenie wyników na średnią liczbę punktów przypadających na jedną pozycję nie eliminuje tego problemu, ponieważ usuwa jedynie wpływ różnej liczby pozycji, nie zmieniając faktu, że kobiety i mężczyźni oceniani są na podstawie różnych zestawów twierdzeń opisujących odmienne aspekty stosunku do własnego

ciała. W konsekwencji analiza różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami z wykorzystaniem testu t-Studenta nie znajduje uzasadnienia metodologicznego.

Opis analiz regresji wymaga doprecyzowania pod względem metodologicznym. Autor wskazuje, że zastosowano „analizę regresji metodą wprowadzenia (tzw. regresję krokową)”. Są to jednak dwie odrębne procedury analityczne. Metoda wprowadzenia (Enter) polega na jednoczesnym wprowadzeniu wszystkich predyktorów do modelu, natomiast regresja krokowa (Stepwise) opiera się na automatycznej selekcji zmiennych zgodnie z przyjętym algorytmem. Zastosowanej procedury nie można zatem określać mianem „regresji krokowej”, jeżeli wykorzystano metodę Enter.

W opisie wyników regresji Autor stwierdza, że najsilniejszym predyktorem nasilenia symptomów zaburzeń odżywiania okazało się zadowolenie z obrazu ciała. Interpretacja ta jest zgodna z wartościami standaryzowanych współczynników regresji, jednak zabrakło odniesienia do jakości całego modelu regresji. Model wyjaśnia 30,3% wariancji zmiennej zależnej, jednak informacja ta nie została uwzględniona podczas interpretacji uzyskanych wyników. Tymczasem ocena siły poszczególnych predyktorów powinna być uzupełniona o komentarz dotyczący zakresu wyjaśnianej wariancji oraz możliwości interpretacyjnych całego modelu.

Analizy regresji przeprowadzono łącznie dla kobiet i mężczyzn. W kontekście zastosowania Skali Oceny Ciała (BES) rozwiązanie to wymaga komentarza metodologicznego. Narzędzie posiada odrębne wersje dla kobiet i mężczyzn, oparte na różnych zestawach pozycji oraz częściowo odmiennych wymiarach oceny własnego ciała. Oznacza to, że zmienna wykorzystana jako predyktor w modelu regresji nie ma identycznej treści psychologicznej w obu grupach.

Jednocześnie nie sprawdzono, czy zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi mają taki sam charakter u kobiet i mężczyzn. W konsekwencji przyjęto założenie o jednorodności modelu regresji dla całej badanej próby, nie weryfikując, czy struktura predyktorów pozostaje taka sama w obu grupach.

W dalszej części Autor przechodzi do analizy moderacji, wskazując, że moderatorem związku pomiędzy zadowoleniem z obrazu ciała a nasileniem symptomów zaburzeń odżywiania było spostrzegane wsparcie społeczne oraz poczucie winy, natomiast nie stwierdzono efektu moderacyjnego dla wstydu. Warto byłoby wyraźniej oddzielić interpretację efektów głównych uzyskanych w analizie regresji od interpretacji efektów interakcji uzyskanych w analizie moderacji. Są to dwa odmienne typy analiz odpowiadające na różne pytania badawcze. Szczególnie dotyczy to poczucia winy, które nie okazało się istotnym predyktorem w modelu regresji, natomiast ujawniło istotny efekt moderacyjny. Z metodologicznego punktu widzenia sytuacja taka jest możliwa, jednak wymaga szerszego omówienia, ponieważ efekt główny i efekt moderacji mają odmienną interpretację psychologiczną.

Opis analiz moderacji jest zbyt lakoniczny i nie pozwala w pełni zrozumieć sposobu interpretacji uzyskanych wyników. Autor ogranicza się do przedstawienia współczynników

regresji oraz wykresów interakcji, nie wyjaśniając, w jaki sposób wyznaczono poziomy moderatorów określone jako „niski”, „umiarkowany” i „wysoki”. Nie wiadomo, czy odpowiadają one wartościom średniej i ± 1 odchylenia standardowego, wyodrębnionym grupom respondentów czy innemu sposobowi klasyfikacji.

Nie przedstawiono również informacji, z jakich analiz pochodzą współczynniki regresji wykorzystywane do interpretacji efektów moderacji (np. analizy prostych nachyleń), ani nie opisano procedury ich wyznaczania. W rezultacie czytelnik otrzymuje wykresy ilustrujące efekt interakcji oraz ich słowną interpretację, nie mając możliwości prześledzenia kolejnych etapów prowadzących do przedstawionych wniosków.

W konsekwencji opis analiz moderacji jest mało przejrzysty i utrudnia ocenę sposobu interpretacji uzyskanych efektów interakcyjnych.

Weryfikując hipotezę 9, Autor dokonał podziału zmiennej „zadowolenie z obrazu ciała” na dwie grupy („niskie” i „wysokie”) z wykorzystaniem mediany, a następnie przeprowadził dwuczynnikową analizę wariancji. Takie postępowanie oznacza dichotomizację zmiennej ciągłej, która we współczesnej literaturze metodologicznej uznawana jest za rozwiązanie niezalecane, o ile nie istnieją wyraźne przesłanki teoretyczne lub kliniczne uzasadniające przyjęcie określonego punktu odcięcia.

Podział względem mediany prowadzi do utraty części informacji zawartych w danych oraz zmniejszenia mocy statystycznej analiz. Powoduje również arbitralne przypisanie osób o bardzo zbliżonych wynikach do dwóch różnych kategorii, podczas gdy osoby znacznie różniące się poziomem analizowanej zmiennej pozostają w tej samej grupie. W konsekwencji zmienna, która we wcześniejszych analizach była traktowana jako ciągła, została sprowadzona do dwóch kategorii bez przedstawienia uzasadnienia takiej procedury.

W kontekście celu badań bardziej zasadne wydawało się pozostawienie zadowolenia z obrazu ciała jako zmiennej ciągłej i zastosowanie metod analizy pozwalających zachować pełną informację o zróżnicowaniu wyników.

Prezentowana część empiryczna stanowi rezultat znacznego nakładu pracy oraz realizacji ambitnego projektu badawczego dotyczącego trudnej do zbadania i społecznie istotnej grupy osób transpłciowych. Na podkreślenie zasługuje pozyskanie stosunkowo licznej próby osób transpłciowych, a także szeroki zakres analiz statystycznych wykorzystanych do weryfikacji przyjętych hipotez. Przedstawione uwagi nie podważają wartości podjętej problematyki ani dużego nakładu pracy włożonego w realizację badań. Wskazują jednak, że część empiryczna nie jest wolna od istotnych ograniczeń metodologicznych dotyczących przede wszystkim spójności pomiędzy przyjętym modelem teoretycznym, operacjonalizacją zmiennych, doбором i interpretacją analiz statystycznych oraz sposobem prezentacji uzyskanych wyników. Uwzględnienie tych aspektów mogłoby w istotny sposób zwiększyć wartość naukową opracowania oraz publikacji przygotowywanych na podstawie przedstawionych badań.

4. Dyskusja wyników

Dyskusja wyników została przygotowana starannie i świadczy o bardzo dobrej znajomości literatury przedmiotu. Autor odwołuje się do licznych koncepcji teoretycznych oraz wyników wcześniejszych badań dotyczących obrazu ciała, zaburzeń odżywiania, emocji samoświadomościowych i wpływu czynników społeczno-kulturowych. Na podkreślenie zasługuje również próba wskazania praktycznych implikacji uzyskanych rezultatów.

Jednocześnie dyskusja ujawnia te same trudności, które były widoczne we wcześniejszych częściach rozprawy. Została ona uporządkowana przede wszystkim zgodnie z kolejnością weryfikowanych hipotez badawczych. W rezultacie ma charakter sekwencji komentarzy odnoszących się do kolejnych analiz, natomiast w mniejszym stopniu stanowi syntetyczną interpretację całego modelu badawczego. Od dyskusji rozprawy doktorskiej można oczekiwać przede wszystkim integracji uzyskanych wyników oraz próby odpowiedzi na pytanie, jakie mechanizmy psychologiczne najlepiej wyjaśniają obserwowane zależności i które z uzyskanych rezultatów mają kluczowe znaczenie dla rozwoju wiedzy w analizowanym obszarze. Takiej syntezy w przedstawionej pracy zabrakło.

Dyskusja koncentruje się przede wszystkim na przywoływaniu kolejnych koncepcji teoretycznych oraz wyników wcześniejszych badań dotyczących obrazu ciała, depresji, samooceny, wpływu standardów społeczno-kulturowych, modelu Stice'a czy znaczenia mediów. Znacznie mniej miejsca poświęcono natomiast interpretacji uzyskanych wyników w kontekście specyfiki funkcjonowania osób transpłciowych. W rezultacie dyskusja ma w dużej mierze charakter ogólnopsychologiczny i mogłaby odnosić się do wielu badań dotyczących obrazu ciała, nie eksponując w wystarczającym stopniu tego, co wynika z przeprowadzonych badań właśnie dla analizowanej grupy.

W szczególności zabrakło pogłębionej interpretacji tych rezultatów, które odbiegają od wcześniejszych doniesień lub wskazują na specyficzne mechanizmy funkcjonowania osób transpłciowych. Dyskusja zyskałaby na wartości, gdyby większy nacisk położono na próbę odpowiedzi na pytanie, jakie nowe informacje wnoszą uzyskane wyniki do wiedzy dotyczącej obrazu ciała i symptomów zaburzeń odżywiania właśnie w tej populacji.

Uwagi przedstawione w recenzji prowadzą również do bardziej ogólnej refleksji dotyczącej sposobu prowadzenia wywodu naukowego. Autor bardzo często przechodzi od jednego zagadnienia do kolejnego bez wyraźnego wyodrębnienia poszczególnych wątków oraz wskazania ich miejsca w logice całego opracowania. Dotyczy to zarówno części teoretycznej, opisu wyników, jak i dyskusji. W rezultacie czytelnik otrzymuje obszerny materiał merytoryczny, jednak nie zawsze łatwo prześledzić tok rozumowania prowadzący od przedstawienia literatury, poprzez sformułowanie hipotez i analizę wyników, aż do ich interpretacji. Szczególnie wyraźnie widoczne jest to właśnie w dyskusji, która ma charakter ciągłego wywodu pozbawionego wyraźnie wyodrębnionych bloków tematycznych odpowiadających najważniejszym wynikom badań.

Kolejne zastrzeżenie dotyczy sposobu interpretacji uzyskanych wyników. Autor wielokrotnie nadaje analizowanym zależnościom jednostronny kierunek, mimo że większość

przeprowadzonych analiz ma charakter korelacyjny. Przykładowo wzrost subiektywnie odczuwanej presji społecznej interpretowany jest jako czynnik prowadzący do obniżenia oceny własnego ciała, podczas gdy uzyskane wyniki równie dobrze uzasadniają interpretację odwrotną, zgodnie z którą niższa ocena własnego ciała może sprzyjać silniejszemu odczuwaniu presji społecznej. Nie można również wykluczyć wpływu innych zmiennych psychologicznych nieuwzględnionych w modelu badawczym. W przypadku badań korelacyjnych bardziej zasadne jest formułowanie wniosków w kategoriach współwystępowania analizowanych zjawisk niż sugerowanie kierunku zależności.

Podobne zastrzeżenia odnoszą się do formułowania wniosków aplikacyjnych. W kilku miejscach Autor wskazuje, że uzyskane wyniki uzasadniają konieczność określonych oddziaływań psychologicznych, takich jak wzmacnianie wsparcia społecznego, rozwijanie samowspółczucia, redukcja zinternalizowanej transfobii czy ukierunkowanie interwencji na pracę nad wstydem. Przedstawione badania nie dostarczają jednak danych pozwalających na ocenę skuteczności takich oddziaływań ani nie umożliwiają weryfikacji ich efektywności. Uzyskane wyniki wskazują na współwystępowanie analizowanych zmiennych oraz ich wzajemne związki, nie stanowią natomiast wystarczającej podstawy do formułowania zaleceń terapeutycznych o tak jednoznacznym charakterze. Wnioski praktyczne należałoby zatem formułować z większą ostrożnością, wyraźnie oddzielając wyniki badań własnych od hipotez dotyczących potencjalnych kierunków przyszłych oddziaływań psychologicznych.

KONKLUZJA

Przedstawione uwagi krytyczne nie zmieniają mojej ogólnie pozytywnej oceny rozprawy. Dotyczą one przede wszystkim sposobu organizacji materiału teoretycznego, konstrukcji modelu badawczego, operacjonalizacji wybranych zmiennych oraz interpretacji uzyskanych wyników.

W mojej ocenie wskazane ograniczenia nie podważają wartości podjętej problematyki ani samodzielności naukowej Autora. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz świadczy o posiadaniu przez Autora ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie psychologia.

Uważam, że przedstawiona rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Pana mgr Jakuba Hartunga-Wójciaka do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora, w tym do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

dr hab. Alicja Minto, prof. UO